

اثر برخی مدیریت‌های اراضی بر ویژگی‌های حاصلخیزی خاک (مطالعه موردی: مراتع کهنه‌لاشک، کجور، مازندران)

فاطمه خوشیاری^۱، قاسمعلی دیبانتی تیلکی^{۲*} و مهدی عابدی^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۲/۰۴ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۸/۰۶/۲۳

چکیده

تغییر غیراصولی کاربری اراضی، تأثیر زیادی بر تخریب خاک و کاهش حاصلخیزی خاک دارد که متأسفانه در مراتع کشور ما به‌ویژه در سال‌های اخیر افزایش چشم‌گیری داشته است. در خردادماه ۱۳۹۵ هم‌زمان با رشد غالب گیاهان با پیمایش صحرایی، پنج کاربری قرق، مرتعکاری شده با *Bromus tomentellus*، تحت چرای دام، تحت کاشت چاودار کوهی (*Secale montanum*) و دیم‌زار برای مطالعه انتخاب شدند. نمونه‌برداری در مجموع در امتداد ۱۵ ترانسکت ۵۰ متری و ۴۵ قطعه نمونه (۱ × ۱ متری) به‌صورت تصادفی-سیستماتیک انجام شد و ۴۵ نمونه خاک از لایه ۰-۲۰ سانتی‌متری جمع‌آوری شد. برخی ویژگی‌های فیزیکی و شیمیایی خاک شامل پایداری خاکدانه، بافت خاک، جرم مخصوص ظاهری، کربن آلی، نیتروژن کل، واکنش خاک (pH) و هدایت الکتریکی (EC) اندازه‌گیری شدند. تجزیه و تحلیل داده‌ها در نرم‌افزار R انجام شد و برای آنالیز داده‌ها از مدل خطی ترکیبی عمومی و مقایسه میانگین‌ها از آزمون توکی استفاده شد. نتایج نشان داد که تغییر کاربری اراضی بر درصد رس و پایداری خاکدانه معنی‌دار نیست. این درحالی است که تغییر کاربری اراضی سبب افزایش هدایت الکتریکی (EC)، سیلت و جرم مخصوص ظاهری و کاهش درصد شن از ۴۰ درصد در کاربری تحت چرا به ۲۰/۷۸ درصد در دیم‌زار و کاهش نیتروژن شده است. متوسط درصد نیتروژن در بالاترین میزان ۰/۵۴ درصد در قرق و کمترین آن در دیم‌زار با مقدار ۰/۱۷ درصد مشاهده شده است. در مجموع با توجه به نتایج به‌دست‌آمده می‌توان بیان کرد که تغییر کاربری اراضی می‌تواند با تغییر ویژگی‌های فیزیکی و شیمیایی خاک موجب کاهش کیفیت و حاصلخیزی خاک شود.

واژه‌های کلیدی: تخریب اراضی، تغییر کاربری، قرق، کجور، نیتروژن خاک.

^۱ - دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه مرتعداری، دانشکده منابع طبیعی و علوم دریایی، دانشگاه تربیت مدرس، نور، ایران.

^۲ - دانشیار گروه مرتعداری، دانشکده منابع طبیعی و علوم دریایی، دانشگاه تربیت مدرس، نور، ایران.

* نویسنده مسئول: Dianatig@modares.ac.ir

^۳ - استادیار گروه مرتعداری، دانشکده منابع طبیعی و علوم دریایی، دانشگاه تربیت مدرس، نور، ایران.

مقدمه

تخریب خاک در نتیجه فعالیت انسان، معضلی محیطی بوده و نقش عامل انسانی در پیدایش و تسریع این روند در بسیاری از مناطق مشخص شده است (۲۸). تغییر کاربری زمین شامل جنگل‌تراشی، سوزاندن زیست‌توده، تبدیل اکوسیستم طبیعی به کشاورزی و تغییر نوع کشت، با سرعت بخشیدن به فرآیند تجزیه مواد آلی و تنفس هوازی در خاک و کمک به معدنی‌شدن و اکسیدشدن هوموس، موجب خروج کربن آلی به شکل دی اکسید کربن از خاک به اتمسفر می‌شود (۴۵). تغییر کاربری اراضی از اراضی طبیعی به اراضی کشاورزی غالباً بر کیفیت خاک اثرگذار می‌باشد (۲۵). خاک جنگل‌ها و مراتع به خاطر دارا بودن مواد آلی نسبتاً بالا و ساختمان مناسب همواره مورد توجه بوده اما تغییر در مدیریت کاربری آن‌ها و اعمال خاک‌ورزی تأثیر زیادی بر خصوصیات فیزیکی و شیمیایی آن‌ها داشته است (۶). در چهار قرن گذشته حدود ۳۰ درصد از زمین‌های جنگلی و مراتع طبیعی در دنیا، تبدیل به چراگاه‌های دام و اراضی کشاورزی شده است که این امر سبب هدررفت کربن آلی، تخریب ساختمان خاک و افزایش چگالی ظاهری گردیده است (۱۱). تغییر کاربری اراضی در مناطق شمالی ایران معمولاً با کاهش میزان ماده آلی و مواد مغذی خاک همراه بوده و به تخریب ساختمان خاک و تغییر توزیع و پایداری خاکدانه‌ها منجر شده است (۱۵ و ۹). در اثر تبدیل مرتع به زمین زراعی در جنوب ترکیه، جرم مخصوص ظاهری خاک به میزان ۷/۸۷ درصد افزایش و میانگین وزنی قطر خاکدانه‌ها به میزان ۵۲ درصد کاهش و کربن آلی نیز کاهش پیدا کرده است (۱۲). تغییر کاربری اراضی از مراتع به زمین‌های زراعی سبب افزایش چشمگیر جرم مخصوص ظاهری، نیتروژن، واکنش و هدایت الکتریکی خاک شده است (۳۴). تغییر کاربری اراضی از جنگل به اراضی کشاورزی در برزیل منجر به کاهش نفوذپذیری خاک، کاهش پایداری خاکدانه و همچنین باعث افزایش pH خاک گردیده است (۲۰). رحیمی و همکاران (۲۰۱۳) در مطالعه‌ای در مراتع کردستان به این نتیجه دست یافتند که تبدیل اراضی مرتعی به دیم‌زار سبب کاهش درصد نیتروژن و کربن آلی خاک می‌شود. بررسی پارامترهای درصد ماده آلی، pH و EC تحت چند نوع کاربری اراضی حاکی از آن

بود که غیر از پارامتر درصد شن، سایر پارامترها تفاوت معنی‌داری نسبت به تغییر کاربری اراضی نشان دادند (۲۳). تأثیر انواع مختلف کاربری اراضی روی کیفیت خاک و تفسیر تغییرات مشاهده شده به واسطه اندازه‌گیری خصوصیات خاک قابل ارزیابی می‌باشد. از طرفی درک مکانیزم اثر کاربری‌های مختلف روی کیفیت خاک می‌تواند به عنوان راه‌کاری مناسب برای تصمیم‌گیری در مدیریت کاربری اراضی در مناطق مشابه باشد (۲۷). با توجه به مطالب درج شده، با شناخت عمیق و مطالعه دقیق از اثرات تغییر کاربری اراضی یک منطقه می‌توان برنامه‌های مدیریتی و آمایش سرزمین انواع اکوسیستم‌های آن منطقه را طراحی کرد و جهت بازسازی اصولی و احیای اکوسیستم‌های تخریب شده و ضعیف اقدام نمود. بنابراین با توجه به عمیق بودن فاجعه تغییر کاربری در استان مازندران از یک‌طرف و شرایط اکولوژیکی و اقلیمی این استان از طرفی دیگر، این پژوهش با هدف بررسی اثر برخی مدیریت‌های اراضی بر ویژگی‌های حاصلخیزی خاک انجام شد.

مواد و روش‌ها

منطقه مورد مطالعه

مطالعه حاضر در محدوده جغرافیایی شمال کشور، در حوزه آبخیز کجور و در مراتع کهنه‌لاشک نوشهر و در فاصله ۶۵ کیلومتری این شهرستان صورت پذیرفت. منطقه مورد مطالعه در موقعیت جغرافیایی $40^{\circ}23'36''$ تا $41^{\circ}18'05''$ عرض شمالی و $51^{\circ}38'01''$ تا $51^{\circ}38'05''$ طول شرقی واقع شده است. ارتفاع متوسط این منطقه ۱۶۵۰ متر از سطح دریا و متوسط بارندگی سالانه آن ۴۰۰ میلی‌متر می‌باشد. خاک‌های منطقه مورد مطالعه نسبتاً عمیق بوده، در تمام افق‌های پروفیل آن سنگ و سنگ‌ریزه به مقدار کم تا زیاد دیده می‌شود. میزان هوموس، لاشبرگ و مواد آلی در این منطقه کم، نفوذپذیری آن متوسط و بافت خاک متوسط تا نیمه‌سنگین متغیر است.

روش تحقیق

برای انجام تحقیق حاضر ۵ منطقه با کاربری‌های مختلف شناسایی شدند. کاربری اول مرتع فرق شده که به مدت ۳۰ سال قرق بوده، کاربری دوم مرتع اصلاح شده که با روش بذرکاری، تحت کاشت متراکم *Secale montanum*

قرار گرفته، کاربری سوم مرتع اصلاح شده که با گونه *Bromus tomentellus* با تراکم متوسط بذرکاری شده است، کاربری چهارم مراتع تبدیل به دیمزار که به مدت ۳ سال تحت کاشت سیب زمینی قرار گرفته و کاربری پنجم مرتع تحت چرای دام با شدت متوسط برای مطالعه و تحقیق انتخاب شدند (شکل ۱). به لحاظ وضعیت توپوگرافی، منطقه مورد مطالعه دارای شیب کمتر از ۱۰ درصد و در ارتفاع ۱۶۵۰ متری از سطح دریا قرار دارد. با توجه به بستر تقریباً یکسان به لحاظ خصوصیات تیپ های گیاهی، خاک شناسی، زمین شناسی و اقلیمی می توان گفت که تنها متغیر موجود تیمارهای تغییر کاربری می باشند. خصوصیات کاربری های مورد مطالعه در جدول ۱ آورده شده است. نمونه برداری در خردادماه سال ۱۳۹۵ انجام شد. نمونه گیری از خاک به روش تصادفی- سیستماتیک صورت گرفته و در هر کاربری ۳ ترانسکت ۵۰ متری مستقر شدند. محل پلات ها برای نمونه برداری پوشش گیاهی و خاک توسط دستگاه GPS ثبت گردیده است (جدول ۲). با توجه به کوهستانی بودن منطقه و کم عمق بودن خاک، نمونه های خاک از عمق ۰-۲۰ سانتی متری توسط بیل برداشت و در مجموع ۴۵ نمونه خاک جمع آوری گردید (از هر کاربری ۹ تکرار برداشت شد). به منظور تعیین ویژگی های فیزیکی و شیمیایی خاک، نمونه های برداشت شده در دمای آزمایشگاه خشک گردیده و از الک ۲ میلی متری عبور داده شد.

بررسی ویژگی های خاک

آزمایش های لازم از قبیل بافت خاک به روش هیدرومتری (۴۸)، نیتروژن خاک به روش کج لدا (۳۳)، کربن آلی به روش والکلی و بلک (۴۷)، هدایت الکتریکی (EC) با استفاده از دستگاه هدایت الکتریکی (۴۸)، pH با

دستگاه pH متر، جرم مخصوص ظاهری به روش پارافین (۸)، کلسیم توسط دستگاه جذب اتمی، پتاسیم با دستگاه فلیم فتومتر و فسفر قابل جذب با روش اولسون (۳۲)، پایداری خاکدانه ها از روش پوجاسک- کی (۳۶) صورت گرفت. جهت اندازه گیری پایداری خاکدانه ها، پس از خشک کردن خاکدانه هایی به اندازه ۲-۲/۸ میلی متر، نمونه ۵ گرمی در لوله پلاستیکی به حجم ۶۰ میلی متر قرار گرفته و ۴۰ میلی متر آب مقطر به آن افزوده و سپس با دستگاه شیکر تکان می دهیم. پس از آن با ۸۰ میلی متر آب مقطر در دو نوبت متوالی محتوای لوله بر روی الک ۰/۲۵ میلی متری تخلیه می گردد. ذرات باقی مانده روی الک به مدت ۲۴ ساعت در دمای ۱۱۰ درجه سانتی گراد خشک شده و پس از توزین، به منظور اندازه گیری ذرات شن بزرگ تر از ۰/۲۵ میلی متر، ۲۰ میلی متر از محلول هگزامتافسفات سدیم ۵ درصد به آن افزوده شده و به مدت ۱۵ دقیقه با دستگاه شیکر، تکان داده شد. سپس محتوای حاصله روی الک ۰/۲۵ میلی متری تخلیه و با آب شسته شد و ذرات شن مانده روی الک بعد از خشک شدن در دمای ۱۱۰ درجه سانتی گراد به مدت ۲۴ ساعت، توزین گردید.

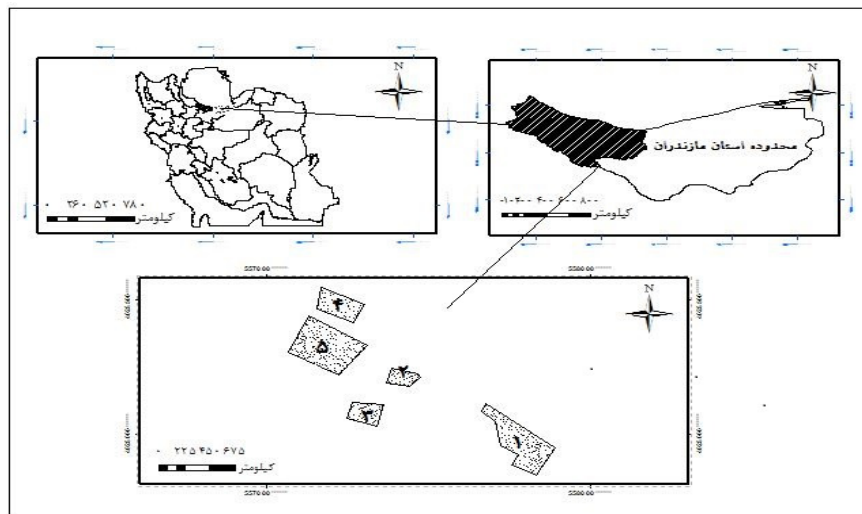
تجزیه و تحلیل داده ها

ابتدا در محیط Excel، جمع آوری و ثبت داده ها صورت گرفته، سپس نرمال بودن داده ها با استفاده از Shapiro-Wilk و همگنی واریانس با آزمون Levene انجام شد. تحلیل واریانس یک طرفه و مقایسه میانگین ها بر اساس آزمون توکی در سطح ۵ درصد انجام پذیرفت. برای بررسی اثر کاربری اراضی بر خصوصیات خاک و لحاظ نمودن اثر تصادفی، از GLMM^۱ (مدل خطی ترکیبی عمومی) استفاده شد.

جدول ۱: خصوصیات توپوگرافی و اقلیمی کاربری های مورد مطالعه

نام کاربری	مساحت (هکتار)	ارتفاع متوسط (متر)	شیب (درصد)	متوسط بارندگی سالیانه (میلی متر)	متوسط دمای سالیانه (درجه سانتی گراد)
قرق	۳۰	۱۶۳۰	۵-۰		
دیمزار	۱۵	۱۶۵۰	۱۰-۰		
چرا	۱۰	۱۶۷۱	۱۰-۰	۴۰۰	۲۵
مرتع بذرکاری شده (<i>Bromus tomentellus</i>)	۳۰	۱۶۶۵	۱۰-۰		
مرتع بذرکاری شده (<i>Secale montanum</i>)	۱۰	۱۶۴۱	۵-۰		

^۱ - Generalized Linear Mixed Model

شکل ۱: موقعیت منطقه مطالعاتی در کهنه‌لاشک کجور نوشهر، ۱: قرق، ۲: تحت کاشت *Secale montanum*
۳: دیم‌زار، ۴: چرا ۵: بذرکاری شده با *Bromus tomentellus*

جدول ۲: مختصات جغرافیایی نقاط نمونه‌برداری شده ثبت شده توسط دستگاه GPS

ردیف	مختصات جغرافیایی		ردیف	مختصات جغرافیایی	
	طول (X)	عرض (Y)		طول (X)	عرض (Y)
۱	۵۵۷۳۸۵	۴۰۲۸۲۳۴	۲۴	۵۵۷۲۱۲	۴۰۲۸۴۵۴
۲	۵۵۷۳۸۴	۴۰۲۸۲۱۵	۲۵	۵۵۷۱۷۲	۴۰۲۸۴۶۴
۳	۵۵۷۳۷۲	۴۰۲۸۱۸۸	۲۶	۵۵۷۱۷۴	۴۰۲۸۴۸۰
۴	۵۵۷۴۱۱	۴۰۲۸۲۲۷	۲۷	۵۵۷۱۷۸	۴۰۲۸۵۰۴
۵	۵۵۷۴۰۹	۴۰۲۸۲۰۸	۲۸	۵۵۷۱۶۱	۴۰۲۸۳۶۵
۶	۵۵۷۴۱۰	۴۰۲۸۱۸۶	۲۹	۵۵۷۱۵۲	۴۰۲۸۳۴۶
۷	۵۵۷۴۲۶	۴۰۲۸۱۸۴	۳۰	۵۵۷۱۴۰	۴۰۲۸۳۱۸
۸	۵۵۷۴۲۹	۴۰۲۸۲۰۰	۳۱	۵۵۷۱۸۷	۴۰۲۸۳۴۴
۹	۵۵۷۴۳۴	۴۰۲۸۲۲۱	۳۲	۵۵۷۱۷۵	۴۰۲۸۳۲۵
۱۰	۵۵۷۷۴۳	۴۰۲۸۰۵۲	۳۳	۵۵۷۱۵۹	۴۰۲۸۳۰۵
۱۱	۵۵۷۷۳۹	۴۰۲۸۰۳۱	۳۴	۵۵۷۲۱۰	۴۰۲۸۳۲۲
۱۲	۵۵۷۷۴۴	۴۰۲۸۰۰۲	۳۵	۵۵۷۱۹۴	۴۰۲۸۳۰۱
۱۳	۵۵۷۷۶۵	۴۰۲۷۹۷۹	۳۶	۵۵۷۱۷۹	۴۰۲۸۲۸۲
۱۴	۵۵۷۷۶۸	۴۰۲۸۰۰۰	۳۷	۵۵۷۳۵۲	۴۰۲۸۱۱۲
۱۵	۵۵۷۷۷۷	۴۰۲۸۰۲۴	۳۸	۵۵۷۳۵۱	۴۰۲۸۱۰۱
۱۶	۵۵۷۸۰۱	۴۰۲۸۰۰۱	۳۹	۵۵۷۳۵۰	۴۰۲۸۰۸۲
۱۷	۵۵۷۷۹۸	۴۰۲۷۹۸۱	۴۰	۵۵۷۳۳۳	۴۰۲۸۱۰۷
۱۸	۵۵۷۷۹۶	۴۰۲۷۹۵۶	۴۱	۵۵۷۳۳۴	۴۰۲۸۱۱۶
۱۹	۵۵۷۲۶۲	۴۰۲۸۴۱۳	۴۲	۵۵۷۳۲۸	۴۰۲۸۰۹۲
۲۰	۵۵۷۲۵۳	۴۰۲۸۴۳۸	۴۳	۵۵۷۳۱۷	۴۰۲۸۱۱۷
۲۱	۵۵۷۲۴۲	۴۰۲۸۴۵۹	۴۴	۵۵۷۳۱۵	۴۰۲۸۱۱۱
۲۲	۵۵۷۲۱۹	۴۰۲۸۵۰۲	۴۵	۵۵۷۳۱۰	۴۰۲۸۱۰۰
۲۳	۵۵۷۲۱۶	۴۰۲۸۴۸۲			

نتایج

ویژگی‌های فیزیکی خاک

نتایج کلی خصوصیات فیزیکی خاک در جدول (۳)

ارائه شده است.

پایداری خاکدانه‌ها

نتایج مدل خطی ترکیبی عمومی نشان داد که اثر

تغییر کاربری اراضی بر پایداری خاکدانه معنی‌دار نیست

(جدول ۴).

بافت خاک

نتایج مربوط به درصد ذرات رس، سیلت و شن

اندازه‌گیری‌شده، در جدول ۴ ارائه شده است. نتایج مدل

خطی ترکیبی عمومی نشان داد که اثر تغییر کاربری بر

درصد رس خاک معنی‌دار نشده است اما حاکی از معنی‌دار

بودن تأثیر تغییر کاربری بر درصد سیلت خاک می‌باشد.

کاربری‌های قرق، مرتعکاری شده، کشت چاودار و چرا از نظر میانگین درصد سیلت خاک با هم اختلاف معنی‌داری نداشته اما با کاربری دیم‌زار اختلاف معنی‌داری دارند. همچنین اثر تغییر کاربری اراضی بر درصد شن خاک با توجه به نتایج مدل خطی ترکیبی عمومی معنی‌دار شده است. از لحاظ میانگین درصد شن خاک کاربری‌های قرق، مرتعکاری شده، کشت چاودار و چرا با هم اختلاف معنی‌داری نداشته اما با کاربری دیم‌زار اختلاف معنی‌داری دارند (شکل ۲).

جرم مخصوص ظاهری خاک

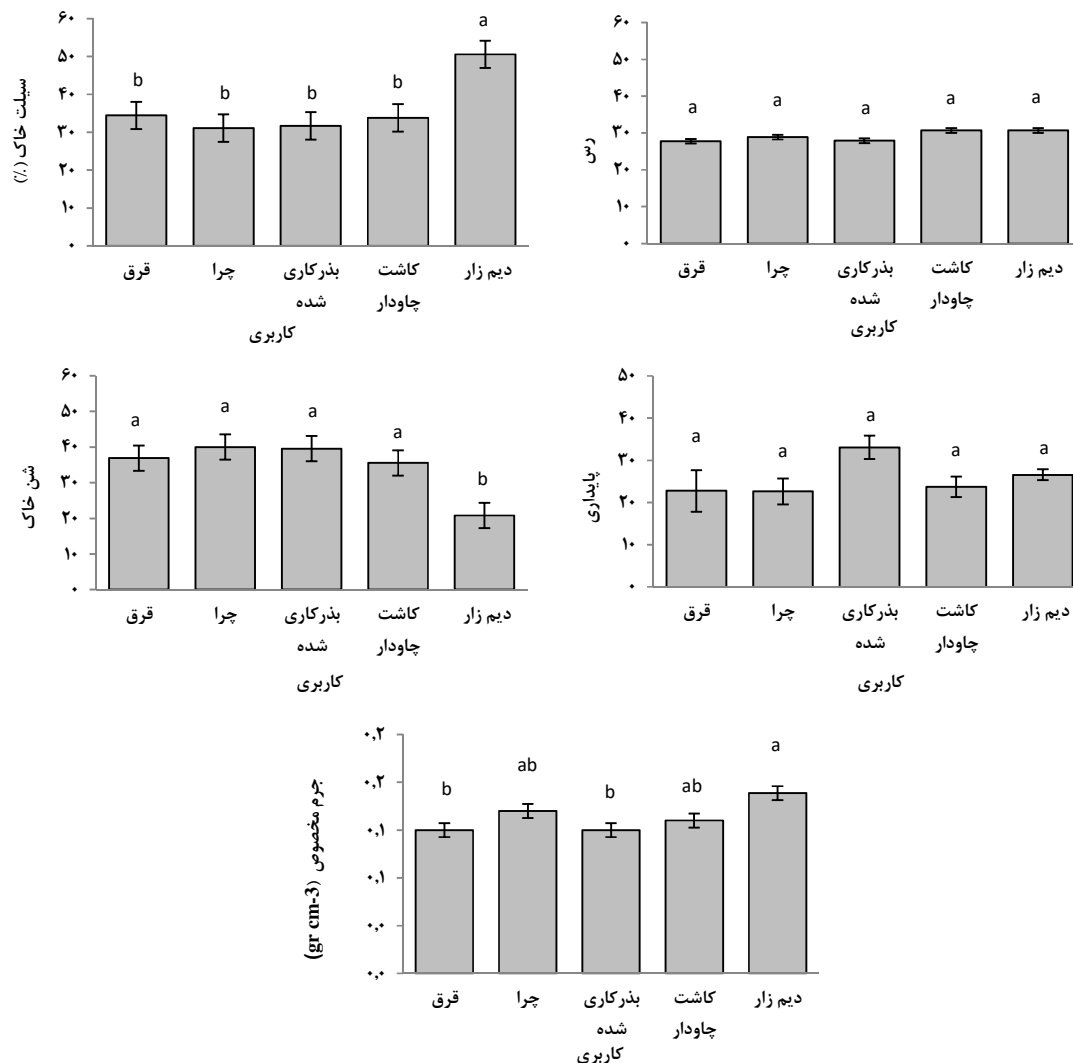
میانگین جرم مخصوص ظاهری در بین کاربری‌های قرق و مرتعکاری شده اختلاف معنی‌داری نداشته و دیم‌زار بالاترین میانگین جرم مخصوص ظاهری (۱/۵۱ گرم بر سانتی‌متر مکعب) را به خود اختصاص داده است (شکل ۲).

جدول ۳: نتایج کلی خصوصیات خاک در کاربری‌های مورد مطالعه

نام کاربری	پایداری خاکدانه (%)	جرم مخصوص ظاهری (gr/cm ³)	رس (%)	سیلت (%)	شن (%)	کربن آلی (%)	نیترژن (%)	واکنش خاک (%)	هدایت الکتریکی (ds/cm)
قرق	۲۲/۷۴	۱/۹۵	۲۷/۷۷	۳۴/۴۴	۳۶/۸۸	۱/۳۲	۰/۵۳	۸/۲۷	۰/۱۴
دیم‌زار	۲۶/۵۷	۱/۵	۳۰/۶۶	۵۰/۵۵	۲۰/۷۷	۰/۸۴	۰/۱۶	۸/۱۷	۰/۱۷
چرا	۲۲/۶۲	۱/۳۵	۲۸/۸۸	۳۱/۱۱	۴۰	۱/۲۹	۰/۳۶	۸/۰۹	۰/۲
مرتع بذركاری شده (<i>Bromus tomentellus</i>)	۳۳/۰۶	۱/۲	۲۷/۸۸	۳۱/۶۶	۳۹/۵۵	۱/۳۳	۰/۴۴	۸/۱۳	۰/۲
مرتع بذركاری شده (<i>Secale montanum</i>)	۲۳/۶۹	۱/۲۷	۳۰/۶۶	۳۳/۷۷	۳۵/۵۵	۱/۱۳	۰/۴	۸/۱۷	۰/۱۵

جدول ۴: نتایج مدل خطی ترکیبی عمومی اثر تغییر کاربری اراضی بر ویژگی‌های فیزیکی خاک

پارامتر	درجه آزادی	F- Value	P-Value
پایداری خاکدانه‌ها (%)	۴	۱/۹۸	۰/۱۱۶
جرم مخصوص ظاهری (gr/cm ³)	۴	۴/۰۷	۰/۰۰۷
رس (%)	۴	۱/۰۷	۰/۳۸
سیلت (%)	۴	۱۳/۷۴	۰/۰۰۰۱
شن (%)	۴	۹/۰۹	۰/۰۰۰۱

شکل ۲: مقایسه میانگین ویژگی‌های فیزیکی خاک در تیمارهای مختلف کاربری، حروف مختلف نشان دهنده اختلاف معنی‌دار در سطح ۵ درصد در هر یک از کاربری‌هاست. اشتباه معیار با خطوط عمودی روی ستون‌ها نشان داده شده است

ویژگی‌های شیمیایی خاک

کربن آلی

نتایج مدل خطی ترکیبی عمومی (جدول ۵) نشان داد که اثر تغییر کاربری اراضی بر درصد کربن آلی خاک معنی‌دار است. میانگین درصد کربن آلی بین کاربری‌های قرق و مرتعاری شده معنی‌دار نشد اما در کاربری‌های کشت چاودار، دیم‌زار و چرا از لحاظ میزان کربن آلی با کاربری‌های مرتعاری شده و قرق معنی‌دار شده است (شکل ۳).

نیتروژن کل

نتایج مدل خطی ترکیبی عمومی نشان داد که اثر تغییر کاربری بر درصد نیتروژن معنی‌دار شده است (جدول ۵). میانگین درصد نیتروژن در کاربری‌های قرق، مرتعاری شده و چاودار با هم اختلاف معنی‌داری نداشته اما میانگین درصد نیتروژن در بین کاربری‌های چرا و دیم‌زار با کاربری‌های دیگر اختلاف معنی‌دار آماری ($P < 0.05$) وجود داشته است (شکل ۳).

واکنش خاک (pH)

طبق نتایج مدل خطی ترکیبی عمومی (جدول ۵)، اثر تغییر کاربری اراضی بر واکنش خاک اثر معنی‌داری را از خود نشان داد. میانگین واکنش خاک در کاربری قرق بالاترین مقدار را داشته است (۸/۲۷) در حالی که بین کاربری‌های چرا و مرتعکاری شده اختلاف معنی‌داری وجود نداشته، همچنین بین کاربری‌های دیم زار و کشت چاودار هم اختلاف معنی‌داری به چشم نمی‌خورد (شکل ۳).

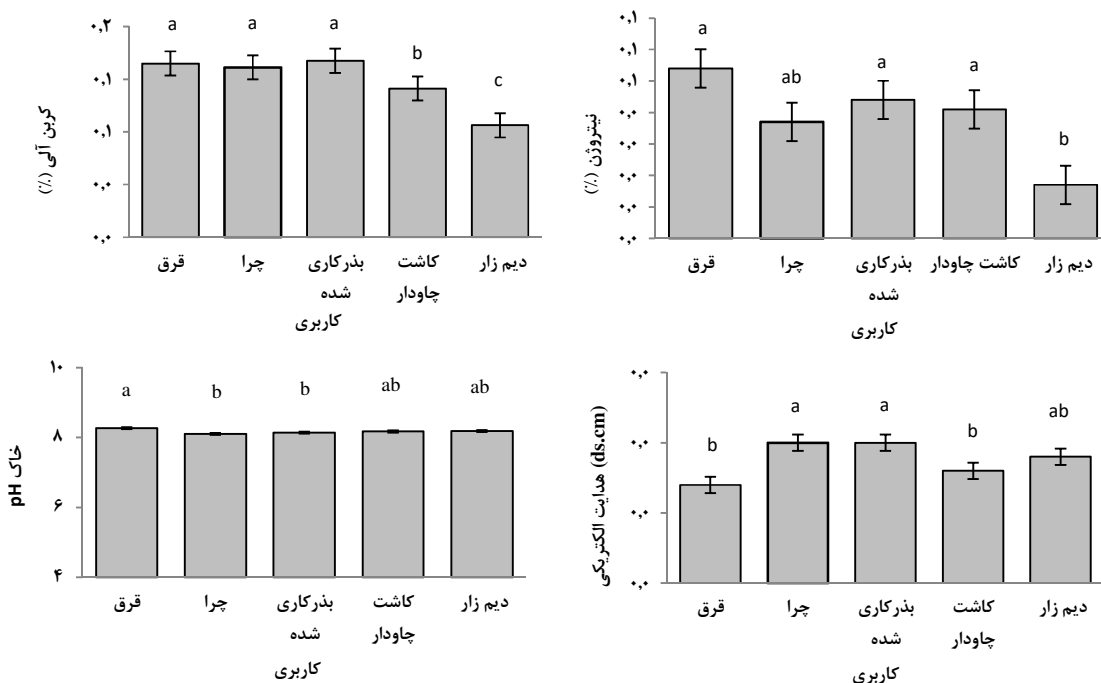
هدایت الکتریکی (EC)

درباره هدایت الکتریکی نتایج مدل خطی ترکیبی عمومی نشان داد که اثر تغییر کاربری اراضی بر میزان

هدایت الکتریکی معنی‌دار است (جدول ۵). میانگین هدایت الکتریکی در کاربری‌های قرق، چرا، مرتعکاری شده، چاودار و دیم‌زار به ترتیب ۰/۱۴، ۰/۲، ۰/۲، ۰/۱۶ و ۰/۱۸ دسی‌زیمنس بر سانتی‌متر بوده است. کاربری قرق با میانگین ۰/۱۴ دسی‌زیمنس بر سانتی‌متر پایین‌ترین میزان EC را به خود اختصاص داده است (شکل ۳).

جدول ۵: نتایج مدل خطی ترکیبی عمومی اثر تغییر کاربری اراضی بر ویژگی‌های شیمیایی خاک

پارامتر	درجه آزادی	F-Value	P-Value
کربن آلی (%)	۴	۴۱/۴۵	۰/۰۰۰۱
نیترژن (%)	۴	۵۸/۶	۰/۰۰۰۳۶
واکنش خاک	۴	۳۰/۶	۰/۰۰۰۴۹۸
هدایت الکتریکی	۴	۲۸/۹	۰/۰۰۰۱

شکل ۳: مقایسه میانگین ویژگی‌های شیمیایی خاک در تیمارهای مختلف کاربری، حروف مختلف نشان دهنده اختلاف معنی‌دار در سطح ۵ درصد در هر یک از کاربری‌هاست. اشتباه معیار با خطوط عمودی روی ستون‌ها نشان داده شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

ویژگی‌های فیزیکی خاک

پایداری خاکدانه

ماده آلی تأثیر مهمی بر میزان پایداری خاکدانه دارد (۱۳ و ۱۷). میانگین پایداری خاکدانه در کاربری‌های مورد مطالعه معنی‌دار نشد.

بافت خاک

همان‌طور که نتایج نشان داد درصد شن در دیم‌زار با کاربری‌های دیگر اختلاف معنی‌داری داشت. درصد رس در کاربری‌ها عدم معنی‌داری را نشان داد که این نتیجه با نتایج حاصله از تحقیق بهرامی و همکاران (۲۰۱۰) مطابقت داشت. در تحقیق حاضر افزایش میزان رس در دیم‌زار و کشت چاودار نسبت به کاربری‌های دیگر گزارش شده است که این نتیجه با نتایج مطالعه تورودو و همکاران (۱۹۸۱) مطابقت داشت. با توجه به مشاهدات شخصی و مطالعات محققین علت افزایش درصد سیلت در دیم‌زار می‌تواند ناشی از افزایش حضور کرم‌های خاکی که از افق‌های پایین‌تر به افق‌های بالاتر می‌آیند در این کاربری باشد (۳۰).

جرم مخصوص ظاهری

نتایج به‌دست آمده در تحقیق حاضر بیشترین جرم مخصوص ظاهری را در دیم‌زار نسبت به کاربری‌های دیگر نشان داد. از دلایل این افزایش را می‌توان فشردگی خاک بر اثر عملیات کشت و کار، خاک‌ورزی و شخم در دیم‌زار دانست که با نتایج کلیک (۲۰۰۵)، پاکت و لال (۲۰۰۸) و جعفری و همکاران (۲۰۱۳) مطابقت داشت که این محققین دلیل بالابودن جرم مخصوص ظاهری را فرسایش ذرات خاک و کاهش تخلخل خاک و در نتیجه افزایش وزن مخصوص ظاهری عنوان کرده بودند. یکی دیگر از علل افزایش جرم مخصوص ظاهری در دیم‌زار را می‌توان به کاهش کربن آلی در این کاربری نسبت داد (۷). این در حالی است که ویلانت و همکاران (۲۰۰۹) تغییر معنی‌داری را در جرم مخصوص ظاهری خاک به دلیل تغییر کاربری مشاهده نکردند. همچنین با توجه به نتایج به دست آمده در منطقه چرا نسبت به سایر کاربری‌ها به جزء دیم‌زار، تردد زیاد دام و کاهش پوشش گیاهی در مرتع چرای باعث تراکم و فشردگی خاک شده و در نتیجه جرم مخصوص افزایش یافته که این نتیجه با پژوهش زاو و همکاران (۱۹۸۱) و

نیک‌نهاد و همکاران (۲۰۱۱) مطابقت داشت. از دلایل کاهش جرم مخصوص در مرتع قرق شده می‌توان به افزایش ماده آلی اشاره کرد که با نتیجه مطالعه ویلانت و همکاران (۲۰۰۹) مطابقت و هم‌خوانی داشت.

ویژگی‌های شیمیایی خاک

کربن آلی

کربن آلی یکی از پارامترهای تعیین‌کننده میزان حاصلخیزی خاک می‌باشد (۴۵). در مطالعه انجام‌شده کمترین درصد کربن آلی در دیم‌زار مشاهده شده است. حساسیت بیشتر کاربری دیم‌زار در برابر فرسایش، عاملی برای کاهش کربن آلی خاک به شمار می‌آید، به طوری که بخش عمده‌ای از کربن آلی خاک از طریق فرآیند فرسایش و به صورت محلول همراه با رواناب از دسترس خارج خواهد شد که با نتایج مطالعه تجادا و گنزالز (۲۰۰۰) هم‌خوانی داشت. علاوه بر این، عملیات خاک‌ورزی سبب مخلوط شدن لایه‌های زیرین خاک با درصد کربن آلی کمتر با خاک رویی حاوی کربن آلی بیشتر می‌شود و در نتیجه موجب کاهش کربن آلی خاک در مقایسه با حالت اولیه می‌شود (۲۴). از منابع ورود کربن آلی به زمین بقایای گیاهی و شاخ و برگ گیاهان می‌باشد که می‌تواند از دلایل افزایش کربن آلی در کاربری‌های مرتعکاری شده و قرق باشد که با نتایج مطالعه غلامی و همکاران (۲۰۱۶) هم‌خوانی داشت.

نیتروژن

طبق نتایج به دست آمده این تحقیق بین کاربری‌های قرق، مرتعکاری شده و چاودار از نظر میزان نیتروژن اختلاف معنی‌داری وجود نداشته و دیم‌زار کمترین مقدار نیتروژن را به خود اختصاص داد که می‌تواند به دلیل کشت و کار و عملیات شخم (۷) و کاهش بقایای گیاهی جهت تبدیل به هوموس باشد (۳۹). افزایش نیتروژن در کاربری‌های دیگر را می‌توان به حجم بالای بقایای گیاهی نسبت داد (۳۸). چرا می‌تواند بر غیرمتحرک شدن نیتروژن معدنی اثر گذارد و در نتیجه از آزاد شدن نیتروژن تبدالی یا متحرک می‌کاهد (۴۰). افزایش نیتروژن در کاربری قرق نسبت به کاربری‌های دیگر به علت وجود ترکیبات آلی خاک می‌باشد (۳۰). همچنین بالابودن مقدار پوشش گیاهی و میکروارگانیسم‌های تثبیت‌کننده نیتروژن در منطقه قرق

ویژه ظاهری و افزایش هدایت الکتریکی گردد. میزان EC در منطقه قرق دارای کمترین مقدار بوده که با نتیجه پژوهش موت و آیان (۲۰۱۱) مطابقت داشت. همچنین نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که شخم اراضی و کشت و کار سبب کاهش کیفیت و حاصل‌خیزی خاک شده و فرآیندهای اصلاحی و احیایی بر خصوصیات فیزیکی و شیمیایی خاک بهبود چشمگیری داشته است. آنچه که باید مورد توجه قرار گیرد این است که برخورد و استفاده از منابع طبیعی باید منطبق با موقعیت فیزیکی و استعداد کاری برای هر منطقه باشد. بدین معنی که استفاده از این اراضی و منابع، باید با کلیه پدیده‌ها و قوانین طبیعت که برای حفظ و بقای آنهاست، هم‌خوانی داشته باشد.

سپاسگزاری

این تحقیق با حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه تربیت مدرس (دانشکده منابع طبیعی نور) انجام شده است. بدین وسیله از پشتیبانی و حمایت این معاونت صمیمانه سپاسگزاری می‌شود.

سبب افزایش میزان نیتروژن در این کاربری شده است (۱۴، ۱۶ و ۱۹).

واکنش خاک (pH)

طبق نتایج به‌دست آمده مرتع قرق‌شده دارای بیشترین میزان واکنش خاک می‌باشد. در منطقه مورد مطالعه، تغییر کاربری اراضی سبب افزایش pH خاک شده است. افزایش pH طی تغییر کاربری اراضی در مطالعات هانک و همکاران (۲۰۰۶) و اصغری و همکاران (۲۰۱۵) مشاهده شده است. از دلایل بالا بودن واکنش خاک در منطقه قرق را می‌توان به تراکم و افزایش پوشش گیاهی در این کاربری نسبت داد که سبب کاهش آب‌شویی و در نتیجه افزایش pH خاک شده است که با نتایج حیدریان و همکاران (۲۰۱۰) هم‌خوانی دارد.

هدایت الکتریکی (EC)

بالاترین مقدار هدایت الکتریکی در کاربری چرای دام مشاهده شده است. بهره‌برداری غلط از اراضی، استفاده بیش از حد از چراگاه‌ها و مراتع، از بین رفتن پوشش گیاهی همگی خشکی منطقه را افزایش داده و این امر سبب افزایش تبخیر شده و در نتیجه تمایل به شوری بیشتر می‌گردد (۲۴ و ۲۶). به‌طور کلی با توجه به نتایج این پژوهش می‌توان اظهار داشت که تغییر کاربری اراضی می‌تواند سبب افزایش جرم

References

1. Ahmadi Ilkhchi, A., M.A. Hajabbassi & A. Jalalian, 2003. Effects of converting range to dry-farming land on runoff and soil loss and quality in Dorahan, Chaharmahal and Bakhtiari Province. *Journal Science and Technology Agriculture and Natural resources*, 6(4): 103-114. (In Persian)
2. Amiri, B., 2003. Effect of agriculture (dry land farming) on soil degradation. MS.c thesis of combating desertification. University of Tehran. 70 p. (In Persian)
3. Asghari, S.h., E. Hashemian Soofian, E. Goli Kalanpa & M. Mohebodini, 2015. Impacts of land use change on soil quality indicators in eastern Ardabil province. *Journal of Water and Soil Conservation*, 22(3): 1-19. (In Persian)
4. Bahrami, A., I. Emadodin, M. Ranjbar-Atashi & H. Rudolf-Bork, 2010. Land Use Change and Soil Degradation: A Case Study North of Iran. *Agriculture and Biology. Journal of North America*, 1: 600-605.
5. Balabane, M. & A.F. Plante., 2004. Aggregation and carbon storage in silty soil using physical fractionation techniques. *European journal of soil science*, 55: 415-427.
6. Baur, A. & A.L. Blac., 1994. Quantification of effect on soil organic matter content on soil productivity. *Soil Science Society of America Journal*, 58: 185-193.
7. Beheshti, A., F. Raiesi & A. Golchin, 2011. The Effects of Land Use Conversion from Pasturelands to Croplands on Soil Microbiological and Biochemical Indicators. *Journal of Water and Soil*, 25(3): 548-562. (In Persian).
8. Black, C.A., 1986. Methods of soil analysis, Part 1. American Society of Agronomy. Madison. 1572 p.
9. Boroumand, M., M. Ghajar Sepanlu & M.A., Bahmanyar, 2014. The Effect of Land use Change on Some of the Physical and Chemical Properties of Soil (Case Study: Semeskande Area of Sari). *Journal of Watershed Management Research*, 5(9): 78-94. (In Persian)

10. Cambardella, C.A. & E.T. Elliott., 1992. Particulate soil organic-matter changes across a grassland cultivation sequence. *Soil Science Society of America Journal*, 56: 777-782.
11. Canadell, J. & L. Noble., 2001. Challenges of a changing earth. *Trends in Ecology Evolution*, 16: 664- 666.
12. Celik, I., 2005. Land-use effects on organic matter and physical properties of soil in a southern Mediterranean highland of Turkey. *Soil and Tillage Research*, 83: 270-277.
13. De Noni, G., B. Didier, L. Jean- Yves, B. Yves Le & A. Jean, 2002. Proposal of soil indicators for spatial analysis of carbon stocks evolution, ^{17th}. 14-21 August, Thailand. 1-13.
14. Dormaar, J.F., S. Smoliak & W.D. Willms, 1989. Vegetation and soil Response to short duration grazing on fescue grass land. *Range Management*, 42: 252-256.
15. Emadi, M., M. Baghernejad & H.R. Memarian, 2008. Effect of land-use change on soil fertility characteristics within water-stable aggregates of two cultivated soils in northern Iran. *Journal of Applied Sciences*, 8(3): 496- 502. (In Persian)
16. Frank, A.B., D.L. Tanaka, L. Hofman & R.F. Follett, 1995. Soil carbon and nitrogen of northern great plain grasslands as Influenced by long term grazing. *Journal Range Management*, 48: 470- 474.
17. Franzluebbers, A.J., 2002. Soil organic matter stratification ratio as an indicator of soil quality. *Soil and Tillage Research*, 66(2): 95-106.
18. Gholami, L., M. Davari, K. Nabiollahi & H. Jafari, 2016. Effect of land use changes on some soil physical and chemical properties (case study: Baneh). *Journal of Soil and Water Resources Conservation*, 5(3): 13-27. (In Persian)
19. Ghorbani, ZH. K. Sefidi, F. Keyvan, M. Moameri & A.A. Soltani, 2015. Effect of different grazing intensities on physical and chemical properties of soil in southeast ranges of Sabalan. *Rangeland*, 9(4): 353-366. (In Persian)
20. Hairiah, K., H. Sulistiyani, D. Suprayogo, P. Widiyanto, R.H. Pumomosidhi & M. Van Noordwijk, 2006. Litter layer residence time in forest and coffee agroforestry systems in Sumberjaya, West Lampung, *Forest Ecology and Management*, 224: 45-57.
21. Heidarian, M., A.A. Naghipour & M. Naseri, 2010. The effects of exclosure on vegetation and soil chemical properties in sisab rangelands, bojnord, Iran. *Journal of Natural Resources Renewable Research*, 1(2): 14-27. (In Persian)
22. Hunke, P., R. Roller, P. Zeilhofer, B. Schroder & E.N. Mueller, 2015. Soil changes under different land-uses in the Cerrado of Mato Grosso, Brazil. *Geoderma Regional*, 4:31-43.
23. Jafari Footami, I. & E. Sheidai Karkaj, 2013. Investigating the role of land use change on physical properties and soil cations (Case Study: Mirzabilu Plain, Golestan Province). *Journal of Soil Management*, 2(2): 49-55. (In Persian)
24. Jalilvand, H., R. Tamartash & H. Heydarpour, 2007. Grazing impact vegetation and some soil chemical properties in Kojour Rangelands, Noshahr, Iran. *Rangeland*, 1(1): 53-66. (In Persian)
25. Kizilkaya, R. & O. Dengiz., 2010. Variation of land use and land cover effects on some soil physicochemical characteristics and soil enzyme activity. *Zemdirbyste Agriculture*, 97(2):15-24.
26. Lemenih, M. & F. Itanna., 2004. Soil carbon stock and turnovers in various vegetation types and arable lands along an elevation gradient in southern Ethiopia. *Geoderma*, 123: 177-188.
27. Lozano-Garcla, B., L. Parras-Alcantara & E.C. Brevik, 2016. Impact of topographic aspect and vegetation (native and reforested areas) on soil organic carbon and nitrogen budgets in Mediterranean natural areas. *Science Total Environment*, doi:http:// dx.doi.org/10.1016/j.scitotenv.2015.12.022.
28. Malek Poor, B., T. Ahmadi & S.S. Kazemi Mazandarani, 2011. Investigation of exclosure effect upon physical and chemical properties of soil at Kohnesh lashak Mazandaran. *Journal of Plant ecophysiology*, 3: 89-100. (In Persian)
29. Mandal, D., R. Singh, S.K. Dhyani & B.L. Dhyani, 2010. Landscape and land use effects on soil resources in a Himalayan watershed. *Catena*, 81: 203-208.
30. Marzaioli, R., R.D. Ascoli, R.A. De Pascale & F.A. Rutigliano, 2010. Soil quality in a mediterranean area of Southern Italy as related to different land use types. *Applied Soil Ecology*, 44: 205-212.
31. Mut, H. & I. Ayan., 2011. Effect of different improvement methods on some soil properties in a secondary succession rangeland. *Journal of Biodiversity and Environmental Sciences*, 5(13): 11-16.
32. Neff, J.C., R.L. Reynolds, J. Belknap & P. Lamothe, 2005. Multi-decadal impacts of grazing on soil physical and biogeochemical properties in southeast Utah. *Ecological Applications*, 15(1): 87-95.
33. Niknahad Gharmakher, H., I. Jafari Footami & E. Sheidai Karkaj, 2013. Effect of Enclosure Restoration Practices on Physical and Chemical Soil Properties in Arid Region of Maraveh Tapeh, Golestan Province. *Applied Soil Research*, 1(2): 114-124.

34. Olsen, S.R. & L.E. Sommers., 1982. Methods of Soil Analysis, Part 2, Chemical and microbiological properties, American Society of Agronomy. Soil Science Society of America. Madison, 403-430.
35. Page, A.L., 1982. Methods of soil analysis, Part 2, Chemical and microbiological properties, American Society of Agronomy. Soil Science Society of America.
36. Parsamanesh, N., M. Zarin Kafsh, S. Shahuee & V. Veisani, 2014. Study of the effects of land use change on the amount of organic carbon and other characteristics of soil (Case Study: Bilehvar Plain, Kermanshah Province). Journal Science and Technology Agriculture and natural resources, 18(69): 25-33. (In Persian).
37. Pei, S., H. Fu & C. Wan, 2008. Changes in soil properties and vegetation following enclosure and grazing in degraded Alxa desert steppe of Inner Mongolia, China. Journal of Agriculture, Ecosystems and Environment, 124: 33-39.
38. Pojasok, T. & B. Kay., 1990. Assessment of a combination of wet sieving and turbidimetry to characterize the structural stability of moist aggregates. Canadian Journal of Soil Science, 70(1): 33-42.
39. Puget, P. & R. Lal., 2005. Soil organic carbon and nitrogen in a mollisol in central Ohio as affected by tillage and land use. Soil and Tillage Research, 80(1-2): 201-213.
40. Rahimi, M., R. Erfanzadeh & H. Joneydi, 2013. Effect land use change rangelands the effect of rangeland land use change on nitrogen and organic matter soil in rangelands of Kermanshah and Kurdistan Provinces. Journal of Rangeland, 7(2): 158-167. (In Persian)
41. Raiesi, F., 2007. The conversion of overgrazed pastures to almond orchards and alfalfa cropping systems may favor microbial indicators of soil quality in Central Iran. Agricultural Ecosystem Environment, 121: 309- 318. (In Persian).
42. Salaredini, A.A., 1985. Relationship between soil and plant (Examining issues of chemical and nutritional). Publication of Tehran University, Tehran, Iran. (In Persian)
43. Sanadgol, A., M. Moghadam & M. Jafari, 2003. Effects of Short- term Grazing on Some Soil Physical and Chemical Characteristics in a *Bromus tomentellus* Pasture. Iranian Journal Natural Resources, 55(4): 581-596. (In Persian)
44. Six, J., K. Paustian, E.T. Elliott & C. Combrink, 2000. Soil Structure and Organic Matter, I. Distribution of Aggregate-size Classes and Aggregate-Associated Carbon. Soil Science Society of America Journal, 64: 681-689.
45. Sheydai Karkaj, S., A. Sepehri, H. Barani & J. Motamedi, 2017. Correlation of organic carbon storage with some soil characteristics in East Azarbaijan rangelands. Rangeland, 11(2): 125-138. (In Persian)
46. Soussana, J.F., P. Loiseau, N. Vuichard, E. Ceschia, J. Balesdent, T. Chevallier & D. Arrouays, 2004. Carbon cycling and sequestration opportunities in temperate grasslands. Soil Use Management, 20: 219-230.
47. Tajik, F., 2004. Evaluation of Soil Aggregate Stability in Some Regions of Iran. Journal Science and Technology Agricultural and Natural Resources, 8(1): 107- 123. (In Persian)
48. Tejada, M. & J.L. Gonzalez., 2008. Influence of two organic amendments on the soil physical properties, soil losses, sediments and runoff water quality. Geoderma, 145: 325-334.
49. Tissen, H., E.V. Sampai & I.H. Salcedo, 2001. Organic Matter Turnover and Management in Low Input Agriculture of NE Brazil. Nurt. Cycl. Agroecosys, 61: 99-103.
50. Turudu, O.A., 1981. Investigation of some physical and chemical properties of spruce forest, beech forest, meadow and maize farmland soils located same aspects in Trabzon-Hamsikoy province. Kardeniz Technical University Forestry Faculty Publication Number-13, Kardeniz Technical University Press, Trabzon.
51. Vaillant, G.C., G.M. Pierzynski, J.M. Ham & J. De Rouchey, 2009. Nutrient accumulation bellow cattle feedlot pens in Kansas. Journal of Environmental Quality, 38: 909-918.
52. Walkley, A. & I.A Black., 1934. An examination of the Degtjareff method for determining soil organic matter, and a proposed modification of the chromic acid titration method. Soil Science, 37(1): 29-38.
53. Zarin kafsh, M., 1992. Applied Soil Science, Soil Survery and Soil- Plant- Water Analysis. University of Tehran. 245 p. (In Persian)
54. Zhao, H., J. Cui & R. Zhou, 2007. Soil properties, crop productivity and irrigation effects on five croplands of Inner Mongolia. Soil Tillage Resources, 93: 346-355.
55. Zolfaghari, A.A. & M.A. Hajabassi., 2008. The effects of land use change on physical properties and water repellency of soils in Lordegan forest and Freidunshar pasture. Journal Soil and Water (Science and Technology of Agriculture), 22(2):251-262. (In Persian)